

Krystyna RUTKOWSKA
Uniwersytet Wileński

Zofia SAWANIEWSKA-MOCHOWA
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

**ZAPOŻYCZENIA LITEWSKIE DOTYCZĄCE
CZŁOWIEKA W GWARACH POLSKICH NA LITWIE.
ASPEKT SEMANTYCZNY I ETNOLINGWISTYCZNY**

Podejmowane w tym artykule zagadnienia wpisują się w bardzo ciekawą i słabo jeszcze opracowaną problematykę kategoryzacji świata w regionalnych i gwarowych odmianach języka polskiego (Grzelakowa 2002). „Kategoryzacja jest naturalnym sposobem rozpoznawania rodzaju rzeczy lub doświadczenia poprzez uwypuklenie pewnych właściwości, pomniejszenie innych i ukrywanie dalszych” (Lakoff, Johnson 1982, 190–191, cyt. za: Grzelakowa 2002, 197). W naszej analizie skupiamy się na kategoryzacji naturalnej, ukierunkowanej na porządkowanie świata za pomocą pojęć potocznych i gwarowych o rozbudowanych konotacjach, odnoszących się do człowieka egzystującego na styku języków i kultur. Kategoryzacja jest wszechobecna w życiu codziennym, nie tylko pomaga porządkować rzeczywistość, ale także umożliwia interpretację aksjologiczną tej rzeczywistości. Jak słusznie zauważa E. Masłowska (1992, 203), „potoczna wizja świata właściwa dla określonego kręgu kulturowego ukształtowała się na podstawie elementarnej wiedzy praktycznej, opartej na doświadczeniu – wiedzy przekazywanej wraz z mową z pokolenia na pokolenie w formie utartych opinii, przeświadczeń, społecznie zaakceptowanych norm”. (...) Myślenie potoczne musi kształtować w jakimś stopniu zakresy pojęciowe jednostek leksykalnych, wyznaczać kierunki rozwoju poszczególnych kategorii semantycznych. W semantyce należy się więc spodziewać odbicia tzw. zdroworoządkowej koncepcji rzeczywistości wraz ze wszystkimi właściwymi jej cechami”.

W centrum naszego zainteresowania znalazły się sposoby kategoryzowania człowieka w polszczyźnie gwarowej na Litwie za pomocą rozbudowanej klasy nazw, w tym emocjonalizmów i ekspresywizmów zapożyczonych z języka li-

tewskiego¹. Są to leksemy dotyczące wyglądu człowieka oraz jego sfery psychicznej, cech charakteru oraz zachowań w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Wśród badanych lituanizmów można wskazać nazwy, które występują nie tylko w gwarach polskich na terenie Litwy, ale zostały odnotowane też w gwarach białoruskich, rosyjskich oraz ukraińskich. Świadczy to o dawnym pochodzeniu tej leksyki i swoistym jej zadomowieniu w językach słowiańskich, a przede wszystkim o istnieniu wspólnoty świata wśród użytkowników wymienionych języków, skoro do jego kategoryzacji używa się tych samych pojęć.

Wyrazy pochodzenia litewskiego, charakteryzujące wygląd człowieka, dotyczą przede wszystkim takich jego cech fizycznych, które są postrzegane w społeczności wiejskiej jako wadliwe, ułomne. Ludowy ogląd świata jest bowiem bardzo szczegółowy, a zarazem surowy; w nazwach odzwierciedlają się więc te szczegóły aparycji, które odbiegają od normy. Jest to przesadnie wysoki lub bardzo niski wzrost, koślawość, kulawość, garbatość i inne, np.:

dryblas ‘wysoki, niezgrabny mężczyzna; gapa’: notują słowniki języka polskiego od XVIII w. (L, SJP); funkcjonuje współcześnie też w odmianie potocznej polszczyzny w znaczeniu ‘bardzo wysoki mężczyzna’ z kwalifikatorem rubaszne (SPP, 29), jako określenie ‘mężczyzny (chłopca) wysokiego wzrostu, niezgrabnego’ bardzo rozpowszechniona w gwarach polskiego obszaru językowego (SGP PAN 6, 364); z Litwy potwierdzona została postać *drymblas*, zarejestrowana z żywej mowy przez J. Karłowicza (SGP 1, 378); różne sugestie, co do genezy nazwy w polszczyźnie, A. Bańkowski (ESJP 1, 305) uznaje za niejasnego pochodzenia i rozważa ewentualne ukształtowanie polskich form gwarowych pod wpływem niem. dial. *dreimalzig* ‘trzykrotny’, zdecydowanie bardziej przekonująca w odniesieniu do polszczyzny gwarowej jest interpretacja J. Laučiūtė, która wywodzi leksem od lit. *driblā* ‘duży, niechlujny człowiek; wałkoń’, *dribliā* ‘mazgaj, leń, niezręczny człowiek’ (CB, 76; LKŽ^e) ‘ts’;

¹ Stanowią one około 24% całego słownictwa pochodzenia litewskiego, odnotowanego współcześnie w gwarach polskich na terenie Litwy (Rutkowska 2010a, 341). Ekspresywizmy i emocjonalizmy to także bardzo istotny składnik pola semantycznego: człowiek w dialektach i subdialektach na obszarze rdzennie polskim (por. Kowalska 2010) oraz w polszczyźnie potocznej (por. SPP; Buttler 1978a; 1978b; Lubaś 2003, 259–310).

kurdupel, kurdupelek² ‘człowiek niskiego wzrostu’: poświadczony na Wileńszczyźnie (SPGL, 244), gwar. brus. *курдòпля* przest. ‘ziemniak’ (СБГ 2, 581), lit. *kurdùpelis, kartùpelis* ‘ziemniak; niewyrośnięty, skurczony człowiek’ (LKŽ^ę);

rozkieraka ‘przysadzisty niewysoki mężczyzna; człowiek rozkraczony, niezręczny’: poświadczony w Turgielach (Rutkowska 2009, 162), lit. *rekētis* ‘drzewo rozgałęzione, rozkraczone; motowidło’, też *kerétas* ‘taki, który rozrósł się wszcz’, *kēretas* ‘stworzenie małe, nierosnące’ (SEJL, 507);

kliszawy ‘koślawy’: notowane na Wileńszczyźnie, w Ejszyskiem, Trockiem (SPGL, 222), poświadczony na Suwalszczyźnie jako *kłyszawy* oraz *kłyszun* ‘człowiek o krzywych nogach’, też *kłyszka* ‘noga (*pogardliwie*)’ (Zdancewicz 1960, 342), *kliš’unas* (Marcinkiewicz 2003, 132), w zabytkach piśmiennictwa leksem jest poświadczony od II połowy XVI w. w znaczeniu ‘kaleki, okaleczony’ (Kurzowa 1993, 371), brus. *кльишавы, кльишаваты, кльишавы, кльишаваты* ‘koślawy’ (СБГ 2, 483), lit. *klišas* ‘koślawy, kulawy’, *klišai* ‘koślawie’, *klišė* ‘krzywa noga’, *klišiuoti* ‘chodzić o koślawych nogach, kuleć’ (LKŽ^ę);

kupraty³ ‘garbaty’: notowane w Trockiem (Grinaveckienė 1977, 139)

² Wyraz ma różnorodne interpretacje etymologiczne. F. Sławski (SEJPS 3, 398) i A. Bańkowski (ESJP 1, 857) uważają, że kierunek zapożyczenia tej ekspresywnej formy jest następujący – z polskiego do litewskiego (najprawdopodobniej w XIX w.), a nie odwrotnie. Istotnie *kurdupel* ma szeroki zasięg w polszczyźnie, występuje w odmianie potocznej i w gwarach, obecny jest także w kaszubskim. Według F. Sławskiego jest to innowacja północnośląska. Zauważmy jednak, że ekspresyvizm *kurdùpelis* ‘mały skurczony człowiek, pokurczone zwierzę’ znany jest na całym obszarze litewskim, na Żmudzi *kurdùpelis* ‘niski a gruby człowiek’. Żywotność tej nazwy w litewskim najprawdopodobniej rzutuje też na jej rozpowszechnienie w polszczyźnie gwarowej na Litwie. W. Smoczyński zaś wiąże wyraz z litewskim *kartùpelis* ‘kartofel’, zapożyczonym z niemieckiego *Kartoffel*, a wariant *kurdùpelis* w znaczeniu przenośnym ‘człowiek niski, pokurczony’ albo ‘zwierzę domowe niewyrośnięte’ uważa za przeniesiony z języka litewskiego do gwar polskich (suwalskich) (SEJL, 260).

³ F. Sławski (SEJPS 3, 377) i W. Boryś (SEJP, 274) wskazują, że psł. dial. nazwa *kupra* ‘koniec kości krzyżowej, nasada u ogona’, kontynuowana w języku polskim w postaci *kuper, kupra* ‘tylna część tułowia u ptaków, nasada ogona’, *przen.* ‘tyłek, zadek’ i w językach wschodniosłowiańskich, por. ros. *кунѣп / кунп* ‘koniec kości krzyżowej u człowieka i u zwierząt; nasada ogona u ptaków’, ukr. *кѣнеп, кѣнпа* ‘ts.’, znajduje dokładne odpowiedniki w językach bałtyckich, por. lit. *kaūpras* ‘wypukłość, pagórek, wzniesienie, szczyt góry’, *kauprà* ‘garb’, łot. *kāupre* ‘pagórek’ i prapokrewne (z rdzennym *ū) lit. *kuprà* ‘garb’, łot. *kuprs* ‘ts.’ Utrzymanie się w gwarach polskich na Litwie archaicznego znaczenia ‘wypukłość, garb’ to najprawdopodobniej wynik oddziaływania leksemów litewskich, które występują zarówno w języku ogólnym, jak i dialektach (SEJL, 266).

i na Smołwieńszczyźnie (Rutkowska 2009, 164), brus. *кynpà, кynpò* ‘garb, plecy; biodro u krowy’, *кynpàмы* ‘garbaty’ (СБ, 144; СБГ 2, 575), lit. *kuprà* ‘garb’, *kuprúotas* ‘garbaty’ (LKŽ^e);

łępaty, łupaty ‘człowiek mający duże usta’: notowane na Wileńszczyźnie i w Trockiem (SPGL, 255), też **łupacz** *pejorat.* ‘mający duże wargi’ (Grek-Pabisowa 2001a, 147), brus. *лунàмы, лунàч* ‘mający duże usta’ (СБГ 2, 685), lit. *lúpa, lúpos* lmn. ‘usta’; gwar. lit. *lūpòtas* ‘mający duże usta’ (LKŽ^e).

Zazwyczaj są to wyrazy polisemiczne, posiadające całe łańcuchy znaczeń wtórnych dotyczących nie tylko określeń związanych z wyglądem. W wyniku przesunięć metaforycznych leksemy te rozwijają w swojej strukturze znaczenia związane z cechami psychicznymi człowieka. Tak np. wysoki wzrost wiąże się często z niezręcznością i też takimi cechami psychicznymi, jak powolność, guzdralstwo, lenistwo, np. *rozkiebaka* – to określenie człowieka małego, przysadzistego, ale też rozkraczonego, niezręcznego.

Dość szczególną klasę leksykalną tworzą czasowniki charakteryzujące sposób poruszania się człowieka niezbyt sprawnego fizycznie: *tyrziniać / turziniać* ‘chodzić (jak kaleka), kiwać się (przy chodzeniu)’, lit. gwar. *tyrzinti* ‘„chodzić kiwając się na boki” (L T1, 45), por. lit. *tuřzinti, tuřsinti* ‘chodzić nieudolnie, w schylonej postaci; nieustannie poruszać się, wiercić się’ (LKŽ^e); *tupotać / tupiniać* ‘chodzić drobnym krokiem, dreptać’, *tupczyć* ‘dreptać, chodzić’ (RZJ, 74), *tupkać* ‘ts.’, poświadczone z Solecznickiego (SPGL, 403), por. lit. gwar. *tupūti* ‘„iść kiwając się np. dla bólu nog”⁴ (L T1, 44), brus. pot. i gwar. *mýnaub* ‘chodzić’, lit. *tūpinėti* ‘poruszać się powoli; powoli pracować’, *tūpčioti* ‘dreptać w miejscu; poruszać się z trudem, powoli’ (LKŽ^e); gwar. *szlapiniać, szlompiniać* ‘chodzić w obuwiu z odkrytą piętą, człapać’, por. *szlompny / szlumpy* ‘kacpie’, poświadczone z Wileńszczyzny z okolic Niemenczyzna (SPGL, 384), lit. gwar. *šlopinėti, šlopinti* ‘„isc w łapciach” (L ŠI, 13), *šliōpinti, šliopinėti, šliūmpenti, šliūmpinti* ‘iść powoli, z trudem’ (LKŽ^e, za J), też *šliūmpė* ‘drewniak z otwartą piętą’ (LKŽ^e). W zbiorach słownikowych ks. Juskiewicza, znakomitego obserwatora rzeczywistości, bardzo wyraźnie odzwierciedla się potoczna kategoryzacja świata, polegająca na opozycji między ludźmi silnymi, zdrowymi, fizycznie sprawnymi a słabymi, ułomnymi, mającymi defekty cielesności, a więc odbiegającymi od wzorca piękna przyjętego w danej społeczności. Samych tylko litewskich czasowników gwarowych i potocznych, oddających

⁴ Zachowujemy w przykładach oryginalną pisownię polską i litewską stosowaną przez A. Juskiewicza.

sposób chodzenia człowieka zróżnicowany w zależności od płci, wieku, różnej kondycji fizycznej i aparycji, zarejestrował XIX-wieczny leksykograf kilkudziesiąt, por. przykładowo: *kokinti* „iść (kobieta)” (L K1, 61), por. lit. *kiōkinti* ‘iść powoli’ (LKŽ^e, za J); *kujsnōti* „chodźć jak dziecic” (L K1, 80), por. lit. *kuisnōti* ‘biec powoli, częstymi kroczkami’ (LKŽ^e, za J); *kuprinēti* „chodźć (o garbatym)” (L K1, 85), por. lit. *kuprinēti* ‘chodźć garbiąc się’ (LKŽ^e, za J); *kuzinēti* „chodźć (o starcu)” (L K1, 92), por. lit. *kūzinēti* ‘chodźć powoli w postaci schylonej (o osobie strasznej)’ (LKŽ^e, za J); *kvánkinti* „iść w wyprężonej postawie” (L K1, 93), por. lit. *kvañkinti* ‘iść bez celu, gapić się’ (LKŽ^e, za J); gwar. *kváuklinti* „iść o rozdziawionym” (L K1, 94), por. lit. *kvaũklinti* ‘iść o gapie’ (LKŽ^e, za J); *larvinēti* „chodźć jak maska” (L L1, 7), por. lit. *leřvinti* ‘chodźć powoli, ociężale’ (LKŽ^e); ‘stawać się ospałym’; ‘udawać kogoś’ (LKŽ^e, za J); *meškōti* „chodźć jak niedźwiedz rozkaraczywszy się” (L M1, 19), por. lit. *meškiōti* ‘poruszać się niezręcznie jak niedźwiedz’ (LKŽ^e, za J); *plunkūti* „isc (o spotniałym)” (L P1, 96), por. lit. *plũnkti* ‘iść z trudem, brnąć’ (LKŽ^e, za J); *plunkūoti* ‘iść z trudem (o spoconym), pracować’ (LKŽ^e, za J); *užinēti* „chodźć (o brzemiennie)” (L U1, 12), por. lit. *užinēti* ‘ts.’ (LKŽ^e, za J) i wiele innych form werbalnych.

Nazwami litewskimi określane są także poszczególne części ciała człowieka. Są to leksemy pod względem stylistycznym neutralne:

kulsza, kulsznia ‘udo’: poświadczone na Wileńszczyźnie (Grinaveckienė 1991, 51; SPGL, 243), na Suwalszczyźnie (Zdancewicz 1960, 343; AGWB 5, mapa 25, 26), w słownikach języka polskiego (L, SWil, SJP), w źródłach pisanych od XVI w. (Jablonskis 1941, 109, 313); brus. *культуа* ‘gruba noga, biodro; udo ptaka; poddasze w stodole; narożnik wozu’ (СБ, 15–16, СБГ 2, 567); lit. *kũlšė, kũlšia* ‘udo; krzyż; boczna część warsztatu tkackiego; miejsce w stodole do składania siana’ (LKŽ^e);

kump, kumpiak ‘biodro człowieka’: poświadczone na Wileńszczyźnie i Smołwieńszczyźnie (SPGL, 243), też w Trockiem (Grinaveckienė 1977, 139), w okolicach Augustowa (*kump* SGP 2, 523), Puńska (*kumpiak* Birgiel 2002, 112), Białostoczczyzny (*kumpiak, kump* Zdancewicz 1960, 343), w słownikach języka polskiego (*kąp, kump, komp, kumpie* ‘udo wieprzowe; szynka’ L, SWil, SJP), w zabytkach piśmiennictwa od XVI w. w formie *kump, kąp, komp, kunp* ‘szynka’ (Jablonskis 1941, 109, 212, 275, 313; Kurzowa 1993, 380), brus. *кумпяк* ‘wędzone mięso, szynka, biodro’ (ЛАБМ 4, 344, 345), lit. *kuñpis* ‘biodro; szynka’ (LKŽ^e);

gurklis ‘grdyka’: poświadczony na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001a, 140), lit. *gùrklis* ‘ts.’ (LKŽ^e);

pirst ‘palec’: poświadczony na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001a, 151), lit. *piřštas* ‘ts.’ (LKŽ^e);

gumbas ‘macica’: poświadczony w Trockiem (Grinaveckienė 1977, 138), lit. *guĩbas* ‘ts.’ (LKŽ^e).

Nacechowane emocjonalnie są natomiast nazwy narządów płciowych oraz nazwa potoczna tylnej części ciała; wyrazy te były notowane na Suwalszczyźnie:

bibis, bibas ‘penis’, lit. *bỹbis, bĩbas* ‘ts.’ (Zdanczewicz 1960, 337), *bỹbis* (J 1897, 207), *bỹbis pejorat.* ‘membrum virile, penis’ (LKŽ^e);

kiauszyni lmn. ‘jądra męskie’, lit. *kiaušĩnis, kiaušĩniai* lmn. ‘ts.’ (Zdanczewicz 1960, 341), *kiaušĩnis* ‘jajo’ (LKŽ^e);

putia, put’ka, putiulka ‘pudmen muliebre’, lit. *pùtė* ‘ts.’ (Zdanczewicz 1960, 347), *pùtė* ‘cunnus’ (LKŽ^e);

szykna ‘tyłek, dupa, przen. kobieta’, lit. *šiknà* ‘ts.’ (Zdanczewicz 1960, 350), *šiknà pejorat.* ‘tyłek’ (LKŽ^e).

Jak wynika z dokumentacji wyrazy te mają w zasadzie jednostkowe poświadczenia, i były raczej podsłuchane, a nie uzyskane w trakcie typowego wywiadu. Zakładamy, że podobne wyrazy mogą mieć szerszy zasięg i produktywność w gwarach polskich na Litwie, bo nazywanie cielesności i płciowości człowieka to także sposób kategoryzowania świata, bardzo często oparty na wartościowaniu.

Lituanizmy dotyczące sfery psychicznej i usposobienia człowieka odzwierciedlają takie jego cechy, jak gadatliwość, skłonność do zrzędzenia, biadołenia, płaczu, lekkomyślność, powolność, niechlujność, chytryść oraz głupotę:

plapa, plepatun pogard. ‘człowiek dużo mówiący, niesłowny, niepoważny’: notowane na Wileńszczyźnie (Grinaveckienė 1991, 52; Rutkowska 2010b, 11) i Suwalszczyźnie (Zdanczewicz 1960, 346), lit. *plepỹs, plepetũnas / plepatũnas* ‘gadula; kłamca’ (LKŽ^e);

pluszkis ‘człowiek, który dużo mówi lub obmawia’: poświadczony w okolicach Janowa na Kowieńszczyźnie (Rutkowska 2010b, 12), lit. *pliuřkas* z odcieniem lekceważenia ‘niepoważny, lekkomyślny’, podobnie nacechowany rzeczownik *pliuřkis* ‘człowiek niepoważny, strojniś; gadula’ (LKŽ^e);

plirpa ‘gadula’: notowane na terenie Wileńszczyzny (Grek-Pabisowa 2001a, 94), lit. *pliuřpa* lekc. ‘gadula’, *pliuřpti* ‘gadać, głośno siorbać’ (CB, 82), też lit. dźwiękonaśladowcze: *pliuř, pliuřpt, pliuřkt* (LKŽ^e);

burbul'on pogard. 'zręda': poświadczony w Trockiem (SPGL, 154) i na Wileńszczyźnie (Rutkowska 2010b, 13), też **burbiaklis** 'zręda' na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001b, 134), lit. *burbūlis* 'o człowieku: niewyraźnie mówiący; grubas', *burbėklis* 'o człowieku: zrządzający; gadatliwy; niewyraźnie mówiący', *burblỹs* 'zręda; grubas' (LKŽ^e);

krapzta pogard. 'człowiek powolny, marudny': występuje na Wileńszczyźnie (Rutkowska 2010b, 14), czasownik *krapztać* 'dłubać w nosie' podaje z Wileńszczyzny J. Otrębski (1931, 82), brus. *кранумàуь* 'dłubać', *кронумàуь* 'marudzić, grzebać się; dłubać' (СБ, 46, СБГ 2, 517), lit. *krapštýti* 'dłubać, kopać, grzebać; robić coś powoli, porządkować'; *krapštà*, *krapštùkas* 'ten, co długo się grzebie, powoli pracuje' (LKŽ^e);

murza, murziak 'brudas': notowane na Wileńszczyźnie (SPGL, 269), *murza* 'twarz, morda' podaje z Suwalszczyzny Marcinkiewicz (2003, 137), *murza* m.in. *posp.* i *gwar.* 'człowiek mający brudną twarz, niechluj' (SGP 3, 200; SWil; Sawaniewska-Mochowa 1990, 184), brus.: *мурзàты, мурза* (СБГ 3, 324), podobne leksemy są poświadczony w języku rosyjskim i ukraińskim (СБ, 121), por. lit. *mūrza* 'brudas', *mūrzinas* 'brudny' oraz około 30 różnorodnych derywatów od tych podstaw (LKŽ^e);

sutra lekc. 'kobieta niechlujna, nieporządna': poświadczony w okolicach Trok (SPGL, 377), brus. *сýмпа* 'ts.' (СБГ 5, 23), lit. *sutrà* 'brud, nieczystości; nieporządny, brudny człowiek; zły człowiek, wyrodek'; *sùtros* 'pomyje, nieczystości' (LKŽ^e);

kiemny 'pojętny, roztropny': notowane na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001b, 144) i w Solecznickiem (Rutkowska 2010b, 16), brus. *кёмны, кёмлівы* 'ts.' (СБГ 2, 457), lit. *kiemnas* / *kiemnùs* 'zdolny, mający dobrą pamięć, orientację', *kemnùs* 'zdolny do nauki' (LKŽ^e);

kwajzas 'człowiek głupi, gapiowaty': poświadczony w okolicach Janowa (Klimańce) na Kowieńszczyźnie (Rutkowska 2010b, 16–17), lit. *kváiša*, *kvaišà* 'głupek, gapa', *kváišas* 'głupkowaty, gapiowaty' (LKŽ^e).

Najliczniej przedstawia się tu zbiór leksemów, które wyodrębniają człowieka (w opozycji do zwierząt) z punktu widzenia takiej cechy jak nadużywanie mowy. Wydaje się, że gadulstwo jest postrzegane w społeczności wiejskiej jako zjawisko bardzo ujemne, bowiem wszystkie określenia człowieka gadatliwego są nie tylko nacechowane negatywnie, ale też rozwijają w swojej strukturze znaczenia dodatkowe, które wzmacniają wartościowanie negatywne: *plapa* – to nie tylko gaduła i kłamca, ale też człowiek niepoważny, niegodny zaufania; *pluszkis* – to osobnik gadatliwy i plotkujący.

Litewską genezę mają też nazwy oznaczające sposoby zwracania się do innych osób, które budują kategorię grzeczności i honoryfikatywności ludowej w opozycji do klasy wyrazów, służących obrażaniu innych / obcych, są to nasycone pozytywnymi emocjami afektonimy (z kumulacją polskich i litewskich sufiksów zdrabniających) oraz mające nacechowanie negatywne przezwiska:

badiukas ‘biedactwo (przy zwracaniu się do dziecka)’: notowane na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001b, 132), lit. *baduōlis* ‘ktoś zabiedzony, mizerny; biedak’; *badūoti* ‘biedzić się, głodować’ (LKŽ^e);

giarutka ‘sposób zwracania się: kochana’: poświadczone w okolicach Jeziorosów (KR), lit. *geruōlis*, *gerūlis* ‘dobry, serdeczny człowiek’, *gēras* ‘dobry, miły, serdeczny’ (LKŽ^e);

pani’aleczka ‘sposób zwracania się: panienko’: poświadczone w okolicach Janowa na Kowieńszczyźnie (KR), lit. *panēlė* ‘panienka’ (LKŽ^e);

barzda ‘przezwisko człowieka nieprzyjemnego, kłótliwego’: notowane w Solecznickiem (KR), lit. *barzdà* ‘broda’, *barzdylà*, *barzdilà* ‘brodacz’ (LKŽ^e);

klaus’ik ‘przezwisko Litwina’: szeroko używane na Wileńszczyźnie (KR), *klausì’uk* na Suwalszczyźnie (Zdanczewicz 1964, 232), *klausyk* ‘słuchaj’ (LKŽ^e);

sklut ‘przezwisko kobiety wysokiej, przygarbionej’: notowane w Solecznickiem, wyraz występuje w gwarach polskich na Litwie jako ‘rodzaj siekiery’ (SPGL, 363–364), brus. *шклюд*, *шклют* ‘rodzaj siekiery; garbiący się człowiek’ (CBГ 5, 480), lit. *skliūtas* ‘duża siekiera służąca do ciosania bali’; *przen.* ‘twarz’ (LKŽ^e);

bizdałka ‘ten, co puszcza bąki, psuje powietrze’: poświadczone na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001b, 133), lit. *bēzdas* ‘gazy z żołądka’; *pogard.* ‘człowiek słabego zdrowia albo dziecko’, *bezdālius* ‘kto często wydala gazy z żołądka’; *pogard.* ‘słaby człowiek’, *bezdēti* ‘wydalać gazy; bać się’ (LKŽ^e).

Czasowniki, oznaczające typowe dla człowieka stany i zachowania, kategoryzują go jako osobnika przewrotnego, skłonnego do zmartwień i niepokoju:

kiauknąć *ekspr.* ‘powiedzieć coś, naskarzyć’: notowane na Wileńszczyźnie (Dwilewicz 1997, 117), brus. *кяўкаць* ‘miauczeć’, *кяўкнуць* ‘krzyknąć, wrzasnąć’ (CBГ 2, 598), lit. *kiaūkti* ‘szczekać cienko; wykrzykiwać, piszczeć’; por. też lit. *kaūkti* ‘krzyczeć przeraźliwie, wyć; płakać, lamentować i in.’ (LKŽ^e);

łabunić się ‘podlizywać się’: notowane na Wileńszczyźnie (SPGL, 253), w okolicy Wysokiego Dworu w Trockiem (Grinaveckienė 1977, 139); brus.

лабуніць ‘podlizywać się, zachęcać, namawiać’ (СБГ 2, 599–600), odpowiedniki białoruskie i rosyjskie w podobnych znaczeniach przytacza J. Laučiūtė (СБ, 55), lit. *lābinti* ‘witać się, kłaniać się; życzyć szczęścia; uspokajając, łagodząc; zalecać się, podlizywać się’ (SEJL, 331; LKŽ^e);

nierymścić się, nierymtać się ‘niepokoić się, przejmować się’: poświadczony na Wileńszczyźnie i Kowieńszczyźnie (Roszcze, KR), brus. *нєрымаць* ‘niepokój’, *нємаpacыўуца* ‘czuć się źle, niedomagać’ (СБГ 3, 105; ЭСБМ 7, 285), lit. *nerimti*, *nerimauti*, *nerimasčiauti* ‘niepokoić się’ (LKŽ^e);

rupić (się) ‘niepokoić kogoś, dręczyć’: notowane na Wileńszczyźnie, dokumentację ze słowników języka polskiego (L, SWil, SJP), polszczyzny gwarowej i potocznej z Litwy podaje Z. Sawaniewska-Mochowa (1990, 144–145) przy okazji analizy zapisanego przez J. Karłowicza zwrotu *rupi komu* ‘korci kogo’ i poch. *rupliwy* ‘staranny, troskliwy się’, *rupienie* ‘korcenie’ (por. też *rupić* w SGP 5, 73; Koniusz 2001, 46), derywaty *rupliwy* ‘dbający o co lub o kogo’ i *rupliwość* ‘zapobiegliwość’ słowniki kwalifikują jako *gwar.* (SJP) lub *daw.* (SJPDor), brus. *рўнець*, *рўнуць*, *рўнуцца*, *рўняць*, *рўпястлівы* (СБГ 4, 375; СГБ, 429), poświadczony w gwarach rosyjskich i ukraińskich (СБ, 21), z lit. *rūpėti* ‘niekopoić martwić; mieć pociąg, chcieć; obchodzić, interesować’, *rūpėjimas*, *rūpestis* ‘troska, niepokój, zmartwienie’, *rūpestingas*, *rūpestingas* ‘troszczący się, dbający o coś; zmartwiony’ (SEJL, 525; LKŽ^e);

szmulać (się) lekc. ‘robić coś powoli, rozciągać’: poświadczony na Wileńszczyźnie (SPGL, 385), w gwarach sejneńskich *szmulać* ‘trzeć jeden przedmiot o drugi’, *wyszmulać się* ‘wytrzeć się’ (Zdancewicz 1960, 349), w brus. *шмўляць*, *шмўляцца* ‘wycierać, drapać; zetrzeć skórę’ (СБГ 5, 488), ros. *заимулёник* ‘chodzący w wytartym, brudnym ubraniu’, *шмулястый* ‘udający garę’ (СБ, 35, 136), lit. *šmūlas* ‘bezrogi; łysy, niemający włosów; gładki, równy’, *šmūlis* ‘zwierzę bezrogi; człowiek ogolony na łyso; człowiek nieporządny, niechlujny’, *šmūlinti* ‘trzeć, wycierać’ (SEJL, 648; LKŽ^e).

Większość zapożyczonych leksemów jest nacechowana stylistycznie, najczęściej są to negatywne określenia człowieka, nieco rzadziej – użycia żartobliwe lub pieszczotliwe. Żartobliwie i lekceważąco określane są osoby młode, niedorośle:

sakotucha ‘dziewczyna mająca skłonność do szczebiotania’: wyraz poświadczony w tym znaczeniu w SGP 5, 98, brus. *сакатуха* (СБГ 4, 378), brus. gwar. *сакатухь*, ros. *сокотать* (ЭСБМ 11, 295), lit. *sakóti* ‘mówić, opowiadać’; *suókti* ‘śpiewać, ćwierkać (o słowiku); hukać (o sowie); przeciągać głos (śpiewając, mówiąc); mówić, opowiadać (LKŽ^e);

murzi'ak i intensivum **murzacienki** 'wybrudzony, umorusany', **murza-ty jak kot**, porównanie w odniesieniu do dzieci: notowane na Wileńszczyźnie (SPGL, 369), por. wyżej *murza*;

burbul'ok 'dziecko o okrągłej twarzy, pulchne, wyglądem przypominające bąbelki: poświadczony w Solecznickiem (KR), brus. *бурбалка* 'o człowieku: ładny, gruby' (Гриनावяцкене 1975, 170), też w gwarach rosyjskich i ukraińskich (СБ, 10), lit. *burbūlis* 'o człowieku: niewyraźnie mówiący; grubas' (LKŽ^e).

Jak wynika ze szczegółowej konfrontacji tej leksyki z materiałem dużego słownika języka litewskiego (LKŽ^e), analogiczne nacechowanie stylistyczne ma też większość odpowiednich wyrazów prototypów funkcjonujących w gwarach litewskich, wiele z przywołanych nazw poświadczyl już Antoni Juskiewicz w XIX-wiecznym, „zapisanym z ust ludu”, słownictwie litewskim. Można więc założyć, że przenikaniu do gwar polskich (i szerzej – słowiańskich) lituanizmów leksykalnych z kategorii semantycznej: CZŁOWIEK oraz ich zachowaniu w językach słowiańskich do dziś sprzyjała towarzysząca tym leksemom intensywność, obrazowość i ekspresywność. Znaczenia wtórne wyrazów polisemicznych najczęściej są ukształtowane już w gwarach litewskich, toteż w większości przypadków mamy do czynienia z niezmienioną strukturą semantyczną wyrazów zapożyczonych w porównaniu z ich odpowiednikami, funkcjonującymi w języku litewskim.

Bardziej pojemne pole semantyczne mają lituanizmy o szerszym zasięgu terytorialnym, notowane także w gwarach białoruskich i rosyjskich:

pol. **kurstać** 'namiawiać, zachęcać', **podkurstać** dk., też **wykurstać** *ekspr.* 'rozruszać, pogonić': poświadczony na Wileńszczyźnie i w okolicach Wilkomierza (KR), gwar. *kurstać* 'budzić, pobudzać' potwierdzone w pobliżu Trok przez J. Karłowicza (SGP 2, 533; Koniusz 2001, 67), na Suwałszczyźnie: *kursać, pokursać, kursnąć* 'szturchać, pobudzać; poprawiać ogień w piecu' (Marcinkiewicz 2003, 139), Cz. Kudzinowski notował w okolicach Knyszyna: *kurstać* 'ruszać, pobudzać' (Rembiszewska 2007, 92), w pogranicznych gwarach białoruskich *кўрцаць* 'dymić, tlić się' *przen. eksp.* 'budzić śpiącego' (ten odcień znaczeniowy *kurstać* zachował się w gwarach polskich przesiedleńców z b. pow. wileńsko-trockiego), też w formie zwrotnej *кўрцацца* 'dymić, tlić się; robić coś powoli, marudzić; o kurach: czyścić piórka' (СБГ 2, 583). W. Smoczyński (SEJL, 327) wiąże wyraz z podstawą *kūrti* '(o ogniu) wzniecać, zapalać', od której są utworzone derywaty *kūrdinti* / *kūrdyti* 'zapalać, zakładać', *kūrstyti* 'dokładać do ognia', *przen.* 'zachęcać,

podniecać, podpuszczać, podżegać, podburzać'. Za litewskim pochodzeniem *kurstać* w polszczyźnie regionalnej i gwarowej pñ.-wsch. opowiadał się F. Sławski (SEJPS 3, 412), formy białoruskie zrekonstruowano w ЭСБМ (5, 169). Ten przykład ilustruje zanik w gwarach polskich znaczenia pierwszego (konkretnego), związanego z charakterystycznymi czynnościami w gospodarstwie domowym, a prymat znaczenia przenośnego, oddającego stosunek człowieka do innych i wymuszanie określonych zachowań;

pol. **apikuła** 'niezdara': poświadczony na Wileńszczyźnie (Dwilewicz 1997, 113; Grinaveckienė 1991, 53), w pogranicznych gwarach białoruskich odnotowane zostały wyrazy *anікула, anėкула, anікулы* (lmn.) 'wymłócony snop; wstępnie obite, ale nie wymłócone zboże'; przen. *anікула* 'leń, niezdara' (СБГ 1, 57), por. też formy lit.: *apykulos* lmn. 'obite, niewymłócone zboże', *apykula* 'niezaradny, leniwy człowiek' (LKŽ^e). Zanikło znaczenie pierwsze, dotyczące pracy na roli, a zachowało się jedynie, podobnie jak w przedstawionym wcześniej przykładzie, znaczenie metaforyczne odnoszące się do zachowania człowieka.

Często wyraz zapożyczony funkcjonuje w języku recypiente nie w znaczeniu podstawowym, pierwszym i neutralnym, lecz bywa używany tylko w znaczeniu przenośnym, nacechowanym stylistycznie. Są to zapożyczenia dawne, które przez użytkowników języka polskiego nie są kojarzone z językiem litewskim, bo są pozbawione jakichkolwiek odniesień asocjacyjnych występujących w języku dawcy:

kiarepła, kierapła *pogard*. 'niezdara': poświadczony na Wileńszczyźnie (Grek-Pabisowa 2001b, 144) i Kowieńszczyźnie (KR), w gwarach sejneńskich: *kierepła, kirepła* 'niezgrabiasz, niezbrabiasz, niedołęga' (Zdaniewicz 1960, 341), brus. *кярàпла, кірàпла* 'ts.' (СБГ 2, 464), lit. *kerėpla* 'rozgońnięte, rozgałęzione drzewo, krzak; nieporęczny przedmiot; niezręczny człowiek, niezdara' (LKŽ^e);

sznirpać, sznirpić *lekc.* 'pociągać nosem z płaczu, pochlipywać': notowane na Wileńszczyźnie i w Trockiem (SPGL, 386, Grinaveckienė 1991, 53), *sznirpotać* 'pociągać nosem' (Grek-Pabisowa 2001b, 157), brus. *шнірпшлі* 'nozdrza', *шніпаць* 'pociągać nosem' (СБГ 5, 489), por. lit. czasownik *šniřpšti* 'wydmuchiwać nos; pociągać nosem; pochlipywać, popłakiwać', *šnyřpšti* 'wydmuchiwać nos' LKŽ. W. Smoczyński interpretuje wyraz *šnéřplės* 'nozdrza' jako derywat od bliżej niesprecyzowanej podstawy dźwiękonaśladowczej (SEJL, 648).

Odmienny stopień adaptacji leksemów zapożyczonych (por. zasymilowane *burbulok, łabunić się, nierymsić się, kumpiak*: wobec zachowujących cechy fonetyczne i morfologiczne litewskie *gumbas, gurklis, badiukas*) świadczy o tym, że przenikanie tego typu nazw stanowiło proces ciągły, dokonujący się na przestrzeni dziejów w kontakcie gwar polskich i litewskich, faktycznie nieprzerwanie do dziś. Nazwy pochodzenia litewskiego z pola semantycznego CZŁOWIEK nie tylko przenikały do polszczyzny w różnych epokach, ale i zachowały żywotność w gwarach polskich na Litwie do dziś. Utrzymywały się także, co godne podkreślenia, w języku familijnym przesiedleńców z Wileńszczyzny, którzy po 1945 r. zamieszkali w Polsce na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Sawaniewska-Mochowa 1979; Tekielski 1980; 1986, Węgorowska 2000). Jeżeli wyrazy z takich działów leksyki, jak rolnictwo, tkactwo, rybołówstwo, budownictwo charakteryzują się już dziś archaicznością z powodu zanikania określonego typu kultury ludowej oraz zmian zachodzących w sferze działalności gospodarczej wsi, to bogate w różne sensy nazwy człowieka, zapożyczone z potocznej i gwarowej odmiany litewskiego, nadal pełnią ważną funkcję komunikacyjną w gwarach polskich na terenie Litwy (i poza nią) i ułatwiają użytkownikom polszczyzny regionalnej i gwarowej porządkowanie świata.

Wypada na koniec postawić bardzo istotne pytanie, dlaczego właśnie lituanizmy są w gwarach polskich na Litwie tymi kategoriami leksykalnymi, które służą potocznej konceptualizacji człowieka i interpretacji świata? O żywotności tych leksemów w warunkach dwu- i wielojęzyczności przesądza przede wszystkim to, że omawiane słownictwo ma charakter antropocentryczny i w większości wartościujący (oceniający emocjonalnie). Antropocentryzm jest immanentną cechą stylu potocznego, uważanego przez J. Bartmińskiego (2001, 116) za „centrum systemu stylowego języka”⁵. Litewska leksyka potoczna i gwarowa jest na tyle bogata i wyrazista, tak dobrze przy tym służy wyrażaniu emocji, że stanowi potężny rezerwuar różnorodnych form i sensów, które ułatwiają człowiekowi percypować świat w różnych sytuacjach egzystencjalnych.

⁵ Na silnie antropocentryczny charakter słownictwa potocznego wskazywali również J. Anusiewicz i J. Skawiński (SPP, 9).

ŽMOGŲ APIBŪDINANTYS LIETUVIŠKI SKOLINIAI LIETUVOS LENKŲ TARMĖSE. SEMANTINIS IR ETNOLINGVISTINIS ASPEKTAS

Santrauka

Lietuvos lenkų tarmėse į žmogaus semantinį lauką patenkantys lituanizmai sudaro apie 24 procentus skolinių iš lietuvių kalbos. Ypač gausūs emocionalizmai ir ekspresyvizmai, pasitelkiami žmogui įvertinti tais atvejais, kai šis neatitinka tam tikroje socialinėje grupėje įsigalėjusių normų ir grožio kanono.

Kai kurie tirti leksikos vienetai yra bendri tarminei ir šnekamajai lenkų kalbai bei lietuvių kalbai, (pvz., *dryblas* „aukštas žmogus“; tarmėse dar ir „žioplys“; liet. *dribla, driblia; kurdupel, kurdupelek* „žemo ūgio žmogus“, liet. *kurdupelis, kartupelis* „bulvė; neūžauga, susitraukęs žmogus“); taip pat rasta labai išplitusių žodžių, vartojamų lenkų kalbos tarmėse Lietuvoje ir baltarusių bei rusų tarmėse (pvz., *kurstać* ir iš šio žodžio sudarytos priešdėlių *pod-, wy- (pa-, iš-)* formos, kurių reikšmė „raginti, skatinti“, balt. *κϋρσταιϋ* iš liet. *kurstyti* „dėti į ugnį kuro“, prk. „raginti, skatinti, žadinti, įkalbinėti, siundyti“). Šie lituanizmai yra prigiję slavų kalbose ir labai praverčia įvairių žmogaus išvaizdos ir psichikos aspektų konceptualizavimui.

Aptariamas žodyno sluoksnius semantiškai gana įvairus. Čia randama stilistiškai konotuoju žodžių, kuriais žmogus priskiriamas tam tikrai kategorijai pagal jo kūno ypatumus: a) nuo normos nukrypstantį ūgį ir akivaizdžius kūno defektus (pvz., *kliszawy* „šleivas, šleivakojis“, *kupraty* „kuprotas“; b) vaikščiojimo būdą (*tupotać / tupiniac (tupenti)* „eiti smulkiais žingsneliais, bidzenti“; c) aplaidžią išvaizdą (*murziak*, liet. *murzius* „išsitepęs, nešvarus (apie vaiką)“, *sutra*, liet. *sutra* „netvarkinga, nevalyva moteris“ ir kt. Išskirtini ir žmogaus proto gebėjimus pagal jo elgesio racionalumą vertinantys žodžiai (*kiemny* „išmanus, nuovokus“ liet. *kieminti* „orientuotis, numanyti, jausti“, *kwajszas* „kvailas, žio-plas“), būdą ir įvairius įpročius nusakantys žodžiai, pvz., polinkį į plepumą (*sakotucha* „čiulbuonėlė“). Žmogų apibūdinančiame semantiniame lauke yra ir afektonimų (*giarutka* „mieloji, mylimoji“) bei pravardžių, vartojamų kitiems, arba svetimiesiems, pavadinti (*klaus'ik* „lietuvis“), ir neutralių leksemų, pavyzdžiui, kūno dalių pavadinimų (*kulsza* „šlaunis“, *pirst* „pirštas“). Ekspresyvūs yra tik lytiškumo sferai priskiriami žodžiai (*bibis / bibas* „penis“, *putia / put'ka / putiulka* „pudmen muliebre“, *szykna* „užpakalis“).

Lituanizmų reikšmių kitimas, palyginti su pirminėmis leksemomis, rodo stiprų jų atropocentrizmą. Šalia pagrindinių skolinių reikšmių lenkų tarmėse yra atsiradę nemažai šalutinių, kurios šnekamojoje kalboje labai nuodugniai charakterizuoja žmogų. Pastebėtas ir stilistinių registrų pasislinkimas bei pirminės neutralios žodžio reikšmės pasikeitimas: pasiskolinusioje kalboje žodis įgauna emocinį krūvį arba skolinamasi būtent tik emocinė reikšmė (liet. polisemiškas žodis *kerėpla* „išsikerojęs, išsišakojęs medis, krūmas; nepatogus daiktas; nerangus žmogus, nevėkšla“ → lenk. tarm. *kiarepla*, paniekinamai „nevėkšla“).

Kodėl būtent lituanizmais lenkų tarmėse Lietuvoje paprastai konceptualizuojamas žmogus? Lietuvių šnekamosios kalbos ir tarmių leksika yra be galo turtinga ir išraiški (tai akivaizdu iš kunigo Antano Juškos žodynų), ypač gerai tinkanti reikšti įvairias emocijas ir vertinimus, todėl natūralu, kad joje slypintys neišsemiami įvairių formų ir prasmių re-sursai pasitelkiami skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių apibūdinti pasaulio sąranga įvairiose egzistencinėse situacijose.

LITHUANIAN BORROWINGS CONCERNING A MAN IN LOCAL DIALECTS OF POLISH IN LITHUANIA. SEMANTIC AND ETHNOLINGUISTIC ASPECTS

Summary

Lithuanian borrowings from the semantic field MAN make 24% of all Lithuanian borrowings in the local dialects of Polish. Emotionalisms and expressivisms are especially numerous in the researched vocabulary and their role is to evaluate a man on the basis of his violation of the social norm and socially established canon of beauty.

Among the researched forms there are lexemes common to local dialects and vernacular varieties of Polish and Lithuanian as well (e.g. *kurdupel*, *kurdupelek* 'a short man', Lith. *kurdūpelis*, *kartūpelis* 'a potato, a short man'). There are also wide-spread proper names used in Polish local dialects in Lithuania, and in Belarusian and Russian local dialects as well (e.g. *kurstać* and prefixal formations *pod-*, *wy-* 'to stimulate, to urge, to rouse', Belarusian *кўрстаць* from Lith. *kūrstyti* 'to stoke up the fire', metaphorically 'to urge somebody to do something, to incite, to instigate'). The range of such Lithuanian borrowings proves their domestication in Slavic languages / dialects and at the same time indicates their usefulness in the conceptualization of different aspects of human appearance and mentality.

The described lexicon is well differentiated in a semantic sense. There are stylistically marked proper names categorizing a man from the point of view of his physicality, especially, a) differing from the norm of height and having visible body defects (e.g. *kłiszawy* 'bent'), b) ways of moving (*tupotać* / *tupiniać* 'to trot'), c) neglected appearance (*sutra* 'a sloppy, untidy woman'), and names related to mental sphere valorizing human beings according to the rationality of their behavior (*kiemny* 'clever, prudent', *kwajszas* 'stupid, foolish'), temper and inclinations to different things, e.g. to garrulousness (*plirpa* 'tattler'). The semantic field MAN contains affectonyms (*giarutka* 'my dear, fem.'), nicknames utilized towards others / aliens (*klaus'ik* 'Lithuanian') and neutral lexemes, such as some names of the parts of the body (*kulsza* 'thigh', etc.). Names related to the sphere of sexuality have only expressive character (*bibis* / *bibas* 'penis', *putia* / *put'ka* / *putiulka* 'pussy', etc.).

The strong anthropocentrism of Lithuanian borrowings in Polish local dialects is indicated by changes of meanings in relation to the initial lexeme. The basic meanings

of Lithuanian borrowings are filled with secondary meanings in Polish local dialects and these additional meanings make the linguistic image of a man more detailed. The shift of stylistic registers is visible, as well as departing from the original neutral meaning of the word in the source-language to the emotionally marked meanings in the recipient-language (Lith. polysemous *kerépla* 'a lush, furcate tree, bush; unwieldy thing; a clumsy man, duffer' → dial. Polish *kiarepla* disdainfully 'a clumsy man, duffer').

Why are the actual Lithuanian borrowings used by speakers of the local Polish dialects in Lithuania in order to conceptualize a man? The Lithuanian colloquial and dialectal lexis is so rich and expressive, and communicates different emotions and judgments so well that it makes a big reservoir of diversified forms and senses helping a man to put things in order in different existential situations.

KWALIFIKATORY STYLISTYCZNE

- ekspr. – ekspresywny, ekspresywnie
- lekc. – lekceważący, lekceważąco
- pejorat. – pejoratywny, pejoratywnie
- pogard. – pogardliwy, pogardliwie
- posp. – pospolity
- przen. – przenośny, przenośnie
- przest. – przestarzały

BIBLIOGRAFIA

Bartmiński Jerzy (red.) 2001, *Styl potoczny, Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Birgiel Nijola 2002, *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa, Puńsk: Auśra.

Buttler Danuta 1978a, Kategorie semantyczne leksyki potocznej, in Mieczysław Szymczak (red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Mieczysław, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 35–45.

Buttler Danuta 1978b, Struktura polskiego słownictwa potocznej, in Teresa Skubalanka (red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 111–118.

Dwilewicz Barbara 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa: DiG.

Grek-Pabisowa Iryda 2001a, Regionalne słownictwo Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalone w pracy H. Turskiej. Język polski na Wileńszczyźnie, *Acta Baltico-Slavica* 26, 121–129.

Grek-Pabisowa Iryda 2001b, Zasób leksykalny polskiego dialektu ludowego Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalony w pracach H. Turskiej, K. Nitscha i H. Szwejkowskiej, *Acta Baltico-Slavica* 26, 129–177.

Grzelakowa Eliza 2002, O sposobach kategoryzowania w regionalnych odmianach języka polskiego, in Sławomir Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewi*, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 197–204.

Grinaveckienė Elena 1977, Lietuviškos kilmės leksika Aukštadvario lenkų šnekteje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 133–142.

Grinaveckienė Elena 1991, Buivydžių apylinkių (Vilniaus raj.) lenkų šnektos lituanizmai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 47–64.

Jablonskis Konstantinas 1941, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje 1: Tekstai*, Kaunas: Lietuvos istorijos draugija.

Koniusz Elżbieta 2001, *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

Kowalska Anna 2010, Ludowe słownictwo ekspresywne a polszczyzna ogólna, in Aldona Skudrzyk, Elżbieta Rudnicka-Fira, *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 92–95.

Kurzowa Zofia 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich 16–20 w.*, Warszawa, Kraków: PWN.

Lakoff George, Mark Johnson 1988, *Metafory w naszym życiu*, przełożył z angielskiego i wstępem opatrzył Tomasz Paweł Krzeszowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Lubaś Władysław 2003, *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Marcinkiewicz Józef 2003, *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*, Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii UAM w Poznaniu.

Masłowska Ewa 1992, Myślenie potoczne w semantyce, in Janusz Anusiewicz, Franciszek Nieckula (red.), *Potoczność w języku i kulturze (= Język a Kultura 5)*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 203–208.

Otrębski Jan 1931, Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie, *Język Polski* 16, 75–86.

Rembiszewska Dorota Krystyna 2007, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kuzdzinowskiego*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagrów.

Rutkowska Krystyna 2009, Zapożyczenia litewskie dotyczące wyglądu człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie), *Acta Baltico-Slavica* 33, 157–172.

Rutkowska Krystyna 2010a, O pojemności semantycznej zapożyczeń leksykalnych z języka litewskiego funkcjonujących w polszczyźnie gwarowej na Litwie, in Jolanta Mędelka, Zofia Sawaniewska-Mochowa (red.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego*

Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 340–346.

Rutkowska Krystyna 2010b, Zapożyczenia litewskie dotyczące charakteru i zachowań człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie), *Acta Baltico-Slavica* 34, 9–25.

Sawaniewska-Mochowa Zofia 1979, Lituinizmy w mowie „wileńskich” mieszkańców okolic Bartoszyz, *Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy, Studia Filologiczne* 5, Bydgoszcz, 204–218.

Sawaniewska-Mochowa Zofia 1990, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Teekiński Krzysztof 1980, Lituinizmy leksykalne w dialekcie okolic Podbrzezia i Niemenczyna, *Acta Baltico-Slavica* 13, 63–73.

Teekiński Krzysztof 1986, Nazwy ‘gapy’, ‘ofermy’, ‘niezdary’ w polszczyźnie litewskiej, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Językoznawcze* 5, Kraków, 87–92.

Węgorowska Katarzyna 2000, *Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim*, Zielona Góra: WSP.

Zdancewicz Tadeusz 1960, Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejń, *Lingua Posnaniensis* 7, 333–352.

Zdancewicz Tadeusz 1964, Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie w polskich gwarach pod Sejnami, *Acta Baltico-Slavica* 1, 227–246.

Гринавяцкене Э[ляна], Юзефа Флориановна Мацкевич, Е. М. Романович, Елена Ивановна Чеберук 1975, Бытовая лексика литовского происхождения в Западной Белоруссии, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 15, 163–195.

SŁOWNIKI I ZBIORY LEKSYKI

AGWB – Irena Maryniakowa (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* 5–10: *Leksyka* 1–6, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1995–2009.

EJSP – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1 (A–K), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.

J – Materiał językowy podawany w LKŽ^e ze zbiorów Antoniego Juszkiewicza.

J 1897; 1904; 1922 – *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ*, выпускъ первый, Санктпетербуръ, 1897; выпускъ второй, Санктпетербуръ 1904; выпускъ третій 1(1), Петроградъ 1922 (A–*kukštiu-ties*).

KR – Kartoteka polskiego słownictwa gwarowego zgromadzonego przez Krystynę Rutkowską na obszarze Litwy w latach 1999–2010.

L – Linde Samuel B., *Słownik języka polskiego* 1–6, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1854–1860.

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).

L 1 – 1 redakcja *Słownika litewsko-polskiego* (*Lietuvių-lenkų kalbų žodynas*), Antoniego Juszkiewicza, rękopis, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas, In. R-2163–2167; dodatkowa litera dodana do skrótu sygnalizuje, że przywołany wyraz został ujęty przez leksykografa wśród haseł na *K, L, M...U* [dokładna charakterystyka źródła i przyjęty sposób lokalizacji materiału językowego omówiono w pracy Zofii Sawaniewskiej-Mochowej, *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 46–48].

RSJ – Janusz Rieger, Słownictwa „wileńskiego“ ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy, in Janusz Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich 2: Studia i materiały*, Warszawa: Semper, 57–76.

SEJL – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.

SEJP – Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005

SEJPS – Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 (A–Łyżwy), Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.

SGP – Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich* 1–4, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności, 1900–1911.

SGP PAN – *Słownik gwar polskich* opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, Źródła i t. I pod kierunkiem Mieczysława Karasia, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977–1982; 2–5 pod kierunkiem Jerzego Reichana, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983–1991, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1992–1998; 6–7 pod kierunkiem Joanny Okoniowej, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2001–2005.

SJP – Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego* 1–8, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1900–1927.

SJPDor – Witold Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego* 1–11, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1969.

SPGL – Janusz Rieger, Irena Masojć, Krystyna Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa: DiG, 2006, 119–455 (słownik).

SPP – Janusz Anusiewicz, Jacek Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.

SWil – *Słownik języka polskiego*, wyd. przez M. Orgelbranda, Wilno, 1861.

ЛАБМ – Юзэфа Фларыянаўна Мацкевіч (рэд.), *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак* 1–5, Мінск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 1993–1998.

СБ – Юрате Алоизовна Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1982.

СБГ – Юзэфа Фларыянаўна Мацкевіч (рэд.), *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5, Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986

СГВ – Таццяна Піліпаўна Сцяшковіч, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск: Навука і тэхніка, 1972.

ЭСБМ – Віктар Уладзіміравіч Мартынаў, Генадзь Афанасьевіч Цыхун (рэд.), *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–12, Мінск: Навука і тэхніка, 1978–2007.

Krystyna RUTKOWSKA

Polonistikos centras

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[kristina.rutkovska@gmail.com]

Zofia SAWANIEWSKA-MOCHOWA

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

ul. Jagiellońska 11

PL-85-067 Bydgoszcz

Poland

[z.sawan@wp.pl]